

Олег ВАСЮТА,
кандидат мистецтвознавства

ДО ПИТАННЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ МУЗИЧНОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Дослідження музичної культури Чернігівщини, пов'язаної з Шевченковим словом, є актуальною проблемою музичної регіоніки. Музична Шевченкіана як мистецьке явище є невід'ємною частиною художнього процесу, що розвивається на Чернігівщині впродовж тривалого часу (від середини ХІХ ст. до сьогодення). За цей період музична Шевченкіана стала надбанням різних галузей художньої діяльності і міцно закріпилася у сферах: народнопісенної аматорської творчості, професійної та аматорської театральної культури, оригінальній першотворчості композиторів, увійшла до репертуару професійних і аматорських мистецьких колективів, є об'єктом фольклористичних шукань різних поколінь етномузикологів, фольклористів, музикознавців Чернігівщини. В цьому сенсі узагальнення напрацьованого є актуальною проблемою мистецтвознавчого аналізу.

По-перше, здійснення вказаного дослідження продиктовано нагальними потребами сучасної навчально-педагогічної практики, спричиненими широким введенням до навчальних програм різного рівня художньо-гуманітарного циклу теоретичного курсу художньої культури рідного краю.

По-друге, введення в навчальний процес музичної Шевченкіани як окремого явища художньої культури України з урахуванням її регіональних чинників сприятиме більш повному національному та патріотичному вихованню молоді, формуванню у суспільстві потреби щодо справжніх духовних цінностей. Як зауважує академік І. Дзюба: «Істинно великий поет – це поет, який виразив не лише глибини власної індивідуальної природи та своє людське призначення, не лише образ своєї нації, свого суспільства та поняття своєї доби, а й ще ширший погляд на світ у поняттях, що набули значення загальнолюдських і вічних, принаймі в тих вимірах, у яких і перше, і друге взагалі можливе...» [5].

По-третє, як вже підкреслювалося, без узагальнення творчого спадку музичної Шевченкіани Чернігівщини неможливо в повній мірі відтворення музичної культури Чернігівщини як цілісного явища.

Розкриття теми «Музична Шевченкіана Чернігівщини» можливе у такій послідовності:

1. Музично-театральна Шевченкіана;
2. Оригінальні музичні твори композиторів Чернігівщини за мотивами поезій Т. Шевченка;
3. Народні пісні Чернігівщини на слова Т. Шевченка;
4. Музичні твори на тексти Т. Шевченка та присвячені Т. Шевченку у концертно-виконавській практиці.

Передусім підкреслимо, Т. Шевченко впродовж усього свого страдницького життя мав глибокий духовний зв'язок з Чернігівщиною, яка стала для нього в повному розумінні цього слова – другою батьківщиною [11]. Історична земля Чернігово-Сіверщини сприяла

розвитку могутнього таланту поета. Дружні стосунки поета з земляками з Чернігівщини М.Маркевичем, П.Кулішем, родинами Белозерських, Тарновських, Галаганів, Лизогубів, Катериничів та ін. поглиблювали його знання про історію, культуру та життя українського народу. Чернігівські мотиви наклали свій відбиток на широкий спектр художньої творчості Т. Шевченка, що знайшло свій вияв у тематиці багатьох поетичних і живописних творів митця. Зокрема, в його повістях «Близнець», «Капитанша», «Художник» тощо відтворено картини музичного побуту поміщицьких родин Чернігівщини, висвітлюються певні напрями поширення музичного репертуару в сімейному музикуванні часів так званої «маєткової доби». Твори поета стають своєрідним художнім документом епохи, розкриваючи ряд важливих обставин стану музичної культури Чернігівщини середини XIX ст.

Аналізуючи творчий репертуар кріпацьких оркестрів, які знайшли відображення в творах Т. Шевченка, можна зробити висновок, що пріоритетне значення надавалося репертуару західноєвропейських композиторів: Баху, Моцарту, Бетховену, Шуберту, Мендельсону, Шопену, Беллліні та ін. На прикладі окремих героїв творів поета, наприклад скрипаля Артема Наруги з галаганівського оркестру, можна зробити висновок щодо системи музичної освіти, яка панувала в кріпацькому музичному середовищі [14].

Перебуваючи на Чернігівщині, Тарас Григорович наснажувався народною піснею, яка пронизує всю його творчість. Постійно спілкуючись з носіями народно-пісенної творчості – кобзарями, бандуристами, лірниками, з талановитими співаками з глибин народу – поет сформувався як видатний виконавець і знавець української народної пісні і поезії. Яскравим свідченням цього є зауваження художника Л. Жемчужникова, який добре знав поета. Зокрема, у листі до Я. Кониського 18 жовтня 1897 р. він писав: «Лизогуби любили і цінували його як поета і співця малоросійських пісень, які він співав приємним голосом, повністю зберігаючи характер народний, глибоко відчував, що співав. Лизогуби були великі і серйозні знавці музики» [10].

Таким чином, початком музичної Шевченкіани Чернігівщини стала безпосередня власна творча діяльність Т. Шевченка, яка торкалася різних верств населення регіону і ставала основою подальших художніх шукань поета.

1. Музично-театральна Шевченкіана Чернігівщини.

З погляду історико-мистецтвознавчої ретроспекції театральна культура Чернігівщини має принаймі три потужних джерела:

- а) розвиток народного театру (мистецтво скоморохів, вертепні театральні дійства);
- б) традиції «шкільного театру» (Новгород-Сіверський, Чернігівський колегіуми, Ніжинська гімназія вищих наук);
- в) мистецтво поміщицького театру (театр родин Розумовських, Тарновських, Ширая та інших.);

Перше стаціонарне приміщення для театру в Чернігові було побудовано у 1853 р.

З другої половини XIX ст. на Чернігівщині сформувалися два потужних театральні-музичних центри – Чернігів і Ніжин, де діяли на постійній основі музично-драматичні товариства.

Основою театральної музичної культури XX ст. стала діяльність Чернігівського обласного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка (цей статус театр отримав у 1934 р., з 1999 р. театр має статус академічного) та Ніжинського драматичного театру ім. М.М. Коцюбинського (1932 р.).

Театрально-музична Шевченкіана Чернігівщини бере свій початок із спектаклю Чернігівського музично-драматичного товариства «Назар Стодоля» (1887), постановку якого здійснили активні члени «старої чернігівської громади» А. Тищинський та В. Хижняков. Декорації до спектаклю виготовили художники О. Жигачов та І. Рашевський. Підбір музичного матеріалу здійснив А. Тищинський. (До речі, А. Тищинський доводився батьком видатної оперної співачки Андреевої-Дельмас Л.О., вокальний талант якої високо цінували М. Малько, О. Глазунов, К. Станіславський, О. Блок і ін.) [4]. Як повідомляла газета «Черниговские губернские ведомости» (1887), постановка «Назара Стодоли» «стала выдающимся явлением в ряду наших любительских спектаклей» [16].

Перший широкий літературно-музичний вечір за творами Т. Шевченка відбувся в Чернігівському залі дворянських зібрань 1903 року. Концерт, присвячений пам'яті поета, зібрав кращі музичні творчі сили Чернігова. Хор, оркестр, солісти, керовані головним диригентом музично-драматичного товариства К. Сорокіним, підготували велику за обсягом програму, до якої ввійшли кантата М. Лисенка «Б'ють пороги» та солоспіви М. Лисенка «Чого мені тяжко...», «Хустинонька», «Гетьмани, гетьмани» і ін. [13]. В цьому з'єднанні підкреслимо важливу роль чернігівських диригентів різних поколінь, які впродовж ХХ ст. постійно включали до свого виконавського репертуару музичні твори на вірші Тараса Шевченка, або присвячені поетові музичні композиції. Це, зокрема, диригенти чернігівського симфонічного оркестру О. Горелов (Горілий), К. Сорокін, С. Вільконський, С. Тишкевич, О. Шевчук, М. Сукач; хорові диригенти П. Добровольський, Д. Слоницький, О. Приходько, В. Бойко, Л. Тевзадзе, В. Полевик, Л. Пашин, О. Козак, М. Борщ, А. Пашкевич, Л. Боднарук; диригенти Чернігівського обласного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка М. Васильєв-Святошенко, Ю. Котеленець, В. Вітковський, В. Кожухар, В. Заславський, Д. Білоус, А. Ткачук та ін.

Важливим етапом театрально-музичної Шевченкіани 30-х рр. ХХ ст. стала постановка режисером Г. Воловиком п'єси Ю. Костюка «Тарас Шевченко» (1938), присвяченої 125-річчю від дня народження Великого Кобзаря. Роль Тараса Шевченка виконував провідний майстер чернігівської сцени В. Волгрик, який у створенні образу поета застосував широкі можливості української народної пісні. Робота актора В. Волгрика була удостоєна ювілейної шевченківської медалі, а спектакль було показано в Києві [6].

Новим етапом подальшого розвитку музичної Шевченкіани на театральній сцені стало втілення опери М. Аркаса «Катерина» (1961) [6]. Головний диригент театру В. Вітковський та режисер О. Сапсай провели велику пошукову роботу і відтворили музичний матеріал опери в повному обсязі. Постановка опери стала етапною в житті музичного театру [6]. Продовженням музичного втілення поезії Т. Шевченка на театральній сцені стала постановка народного артиста України В. Грипича опери-думи [7] «Сліпий» (лібретто В. Грипича, музика О. Злотника) [7]. За своєю ідейно-художньою цінністю постановка опери виходить за рамки регіонального мистецького явища. Авторам вдалося відтворити дух поезії Т. Шевченка шляхом введення в дію народного співця-бандуриста, як одного з головних музичних персонажів опери. Широке використання симфонічного оркестру, хорових і балетних сцен, розгорнута вокальна персоніфікація головних героїв опери надали твору масштабності. Постановка музичного спектаклю стала якісно новим етапом розгортання на чернігівській сцені опери-думи як жанру музичного мистецтва.

2. Оригінальні музичні твори композиторів Чернігівщини на тексти та за мотивами поезій Т.Г. Шевченка.

«Композиторська Шевченкіана» Чернігівщини бере свій початок у 1847 р. Організатор одного з чернігівських благодійних концертів, великий шанувальник творчості поета М. Маркевич, виніс на суд громадськості свій композиторський доробок – солоспів «На що мені чорні брови» («Сирітка»). Відомо, що Тарас Григорович Шевченко присвятив йому один із поетичних творів «Бандуристе, орле сизий...» (1840). Ймовірно, своєрідною відповіддю композитора на цю присвяту стало написання згадуваного солоспіва (1847), музична тканина якого вражає близькістю до традицій музичної будови української народної пісні. До речі, рецензент чернігівського концерту М. Калиновський помітив цю особливість музичного твору М. Маркевича. Він зокрема писав: «Несмотря на то, что в этой песне сохранен вполне характер Малороссийского напева некоторые места обнаружили ясно, что труд сей принадлежит к высоким музыкальным произведениям» [15]. Подальший розвиток української музичної культури підтвердив правильність цієї мистецтвознавчої оцінки. Солоспів М. Маркевича на вірші Т. Шевченка «На що мені чорні брови» став важливим етапом у розвитку українського романсу як виду музичної творчості [2].

Продовженням музичної Шевченкіани стала активна творча та концертно-виконавська діяльність Миколи Лисенка, яку він проводив на Чернігівщині у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Реалізація творчих виступів відбувалася за активної підтримки і безпосередньої участі М. Коцюбинського. Музична частина концертів була широко насичена композиціями М. Лисенка та ін. українських композиторів за творами Кобзаря [1].

У першій третині ХХ ст. одним з найвищих досягнень музичної Шевченкіани Чернігівщини стала творчість видатного українського композитора Л. Ревуцького. В цьому сенсі надзвичайно плідним був так званий «прилуцький» період творчості композитора (1918–1924) [15]. Л. Ревуцький розгорнув у Прилуках активну музично-просвітницьку діяльність: виступав з концертами фортепіанної музики, здійснював роботу по організації музичної школи, симфонічного оркестру, створенні філії Всеукраїнського Товариства ім. М. Леонтовича, керував хором робітників і службовців прилуцької кооперації. Як відомо, після довгої перерви, пов'язаної з подіями Першої світової війни, громадянським протистоянням, викликаним революційними подіями в Російській імперії – в Прилуках відновилася музична творчість Л. Ревуцького. Композитор працював над своєю Першою симфонією, фортепіанними прелюдіями (оп. 7), ескізами твору для симфонічного оркестру на українські народні теми, що пізніше лягли в основу Другої симфонії (1927), яка стала одним з найвищих досягнень української музичної культури ХХ ст. В ці роки Л. Ревуцький вводить в коло своїх творчих інтересів поезії Т. Шевченка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Вороного, М. Філянського, М. Рильського і ін.

Визначним внеском у хорову культуру України стало написання композитором трьох мішаних хорів: «На ріках круг Вавилона» (вірші Т. Шевченка), «Пам'яті Лисенка» (вірші М. Вороного), «Гукайте їх» (вірші М. Філянського) та одного з найкращих зразків музичного мистецтва України – кантати-поєми «Хустина» (вірші Т. Шевченка «У неділю не гуляла») (1923). Прем'єра першої редакції (друга редакція 1944) відбулася 1924 р. в Прилуках у виконанні аматорського хору місцевої кооперації. Як зазначає музикознавець А. Поставна: «Ревуцький, ідучи за деякими тенденціями Лисенка, що виявилися в романсах, багатьох

сольних епізодах опер, використовує ліричну народнопісенну традицію, в тому її вигляді, в якому вона викристалізувалася в пізніших шарах фольклору» [9]. Впродовж своєї композиторської діяльності Л. Ревуцький неодноразово звертався до поезії Т. Шевченка і написав у жанрах вокально-хорової музики хори та пісні «Ой чого ти почорніло», «Заповіт», а також здійснив гармонізації улюблених пісень Т. Шевченка «У неділю уночі», «Ой ти, зіронько та вечірняя», «Що в Києві на риночку».

Серед інших композиторів Чернігівщини, які зверталися у своїй творчості до поезії великого Кобзаря – Г. Верьовка, В. Полевик, І. Зажитько, М. Збардський та ін. Так, Г. Верьовка написав на вірші поета для жіночого хору пісню «По діброві вітер виє». В. Полевик для мішаного хору без супроводу «Тополя». Яскравою самобутністю позначені музичні композиції на вірші Т. Шевченка композитора І. Зажитька. А саме, хору без супроводу «Вітер з гаєм розмовляє», «Породила мати сина», а також твори, присвячені Великому Кобзареві «Отче наш, Тарасе всемогутній» (молитва для хору, оркестру, соліста), «Тарасова дума про Богдана» (літературна композиція за творами Т.Г. Шевченка) для хору, соліста, камерного оркестру.

Інший композитор Чернігівщини, М. Збарацький, написав на вірші Т. Шевченка со-лоспіви: «Ой чого ти почорніло, зеленее поле», «Якби зустрілися ми знову», «Не вернувся із походу», «У гаю, гаю» та ін.

3. Народні пісні Чернігівщини на слова Т.Г. Шевченка.

Важливим етапом дослідження української народно-пісенної творчості стала збірка українських народних пісень на вірші Т. Шевченка, записані на Чернігівщині В. Полевином «Тече вода в синє море» [12]. До збірки ввійшло 16 українських народних пісень на вірші поета, а також пісня про Т. Шевченка «Степи простяглися широкі», записи яких було здійснено у 80-ті, 90-ті рр. ХХ ст. від учасників автентичних фольклорних колективів сіл Шабалинів, Пуста гребля Коропського, Антонівка, Макушиха, Варвинського, Дмитрівна, Ленінівка Менського, Іванівці Срібнянського районів. В цілому, пісенна географія, представлена у збірці, охоплює дев'ять районів: Варвинський, Талалаївський, Срібнянський, Коропський, Прилуцький, Ічнянський, Борзнянський, Менський, Городянський. Перелік районів вказує на те, що пісенна Шевченкіана охоплює територію всієї Чернігівщини. Ряд пісень на вірші Т. Шевченка наведено в декількох варіантах, зокрема «Тече вода в синє море» (у 2-х), «Тяжко-важко в світі жити» (у 3-х), «Ой одна я, одна» (у 3-х), «Нащо мені чорні брови» (у 2-х), «Летить галка через балку» (у 4-х), «Плавай, плавай, лебедонько» (у 4-х). Наведені варіанти засвідчують музичні особливості окремих творів, а також певні відмінності у розвитку мелодій, властиві окремим районам. Приміром, українська народна пісня «Ой одна я, одна» наведена у варіантах її поширення, зокрема на півночі Чернігівщини (Городянський), центрі (Борзнянський) і півдні (Ічнянський). До збірки також ввійшли пісні та вірші Т. Шевченка, записані від відомого чернігівського бандуриста з Талалаївщини І. Рачка, зокрема пісні «Бандуристе, орле сизий», «Не женися на багатій», «Нащо мені женитися». Кожен з наведених варіантів відбиває особливості пісенно-мелодійного розвитку, закріпленого в народній пам'яті Чернігівщини.

4. Музичні твори на тексти Т.Г. Шевченка та присвячені Кобзареві у концертно-виконавській практиці.

З другої половини ХІХ ст. музичні твори, пов'язані з поезією Т. Шевченка, або присвяче-

ні поетові входять до репертуару професійних музичних колективів та окремих виконавців. Зокрема, поема «Хустина» Л. Ревуцького є в репертуарі хору та симфонічного оркестру Чернігівського музичного училища ім. Л.М. Ревуцького, камерного хору ім. Д. Бортнянського, академічного симфонічного оркестру «Філармонія». Окремі солоспіві М. Лисенка з «Музики до «Кобзаря» Т. Шевченка» увійшли до творчого репертуару народного артиста України, викладача Чернігівського музичного училища ім. Л.М. Ревуцького – В. Субачева. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслужений артист України, кобзар-лірник В. Нечепаченко має окрему творчу програму «Спогади про Тараса Шевченка». Значного поширення набула творчість Т. Шевченка у сфері аматорського і вокально-хорового виконання. В репертуарі художніх колективів та окремих виконавців є музичні твори на вірші Т. Шевченка, зокрема «Рече та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи», «Бандуристе, орле сизий», «Нащо мені чорні брови», «Плавай, плавай, лебедонько» та ін.

Поетапне дослідження музичної Шевченкіани Чернігівщини сприяє більш глибокому усвідомленню художніх процесів, властивих значному періоду духовного життя регіону.

-
1. Л. Архімович, М. Лисенко, М. Гордійчук. – К., 1992. – С. 181.
  2. Булат Т.П. Український романс. – К., 1979 – С. 16–17.
  3. Васюта О.П. Музичне життя на Чернігівщині у XVIII – XIX ст. – Чернігів. 1997. – С. 166.
  4. Васюта О.П. Співаки Чернігівщини: Довідник. – Чернігів. – 2006. – С. 6.
  5. Дзюба І. М. Універсальні мотиви в Шевченковій поезії // Між культурою і політикою: Вибрані праці І. Дзюби. – К., 1999. – С. 176.
  6. Зеленська О.Д. Чернігівський театр: історія і сьогодення. // Чернігівські відомості. – 2008. – 15 лютого.
  7. Зеленська О.Д. Володимир Грипич: театр завжди повинен грати свою партію. Український театр. – 1999. – №3. – С. 6–8
  8. Калиновський Н. Концерт Черниговского детского приюта // Черниг. губ. вedom. – 1850. – 3 марта.
  9. Постановна А.К. Становлення творчого методу Л. Ревуцького. – К., 1978. – С. 14
  10. Правдюк О.А. Т.Г. Шевченко і музичний фольклор України. – К., 1966. – С. 18.
  11. Тарас Шевченко. Каталог з фондів Чернігівського обласного художнього музею. – Чернігів, 1989 – 20 с.
  12. Тече вода в синє море. Записав та упорядкував В.І. Полевик (українські народні пісні на слова Т.Г. Шевченка, записані на Чернігівщині). – Чернігів, 1992. – 20 с.
  13. Чествование памяти Т.Г. Шевченко // Черн. губ. вedom. – 1903. – 3 мая.
  14. Шамаєва К. Музична освіта в повістях Т. Шевченка // Музика. – 1989. – №1. – С. 20–21.
  15. Шеффер Т.В. Лев Ревуцький. – К., 1979. – С. 16–17.
  16. Яснопольський Н.П. Любительский спектакль // Черн. губ. вedom. – 1887. – 8 января.